

КЕРАМИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ

Гусейнова Гюнель Майыл

Резюме

Гончарное дело, считающийся одним из древних видов искусства, не только сохраняет свою ценность (важность), но и входит в один ряд с жемчужинами культуры цивилизации. Проведённые раскопки подтвердили, что гончарное дело память об эпохе неолита.

Гончарное дело сохранившее в себе важность использования охраняется как пример несметного богатства. Произведения искусства созданные благодаря гладкости пальцев и пота лица, украшает фонды известных музеев мира, так же играет важную (большую) роль в здоровье людей.

Гончарное дело – профессия связанная с особым изготовлением из особой формы глины. В гончарном возможно производство кирпича, разных глиняных посуды и продуктов производства, такие как кафель, глиняная труба фаянсы, фарфор и др.

В статье даётся обширная информация о названиях продуктов гончарного дела на французском языке.

POTTERY MATERIALS

Huseynova Gunel Mayil

Summary

Pottery, one of the oldest crafts, is one of the oldest industries and not only retains its importance, but is also considered one of the pearls of human culture. Archaeological research has confirmed that pottery is a relic of the Neolithic period.

Pottery is preserved as an immortal work of art, retains the importance of its use. Works of art created by the smoothness of the fingers and the sweat of the forehead not only enrich the fund of the world's famous museums, but also play an important role in human health. Pottery is a profession associated with the special molding and baking of clay. Production of bricks in pottery, various clay vessels and industrial products, for example: tile, faince, pipe, etc. production, production of tiles, porcelain products.

The article explains the names of pottery from the French language.

Rəyçi: Fransız dili kafedrasının müdürü Orucov Məhərrəm

Fransız Dili kafedrasının 30 sentyabr 2021-ci il tarixli iclasın 01 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 16 oktyabr 2021-ci il

UOT 82.(091).

AZƏRBAYCANDA ƏRƏBDİLLİ ƏDƏBİYYATIN YARANMASINDA QARABAĞ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİNİN ROLU (VII-XI ƏSRLƏR)

Hüseynova Vüsalə Cəbrayıl qızı, Novruzova Fatimə Akif qızı

AMEA Gəncə Bölməsi

vip.vusala.1976@mail.ru

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan xalqının yaratdığı zəngin mədəniyyət xəzinəsinin bir parçası hesab edilən Qarabağ ədəbi-mədəni mühitinin orta əsrlərdə, məhz Azərbaycanda İslam dininin yayılması və ərəbdilli ədəbiyyatın inkişafı prosesində rolu haqqında məlumat verilir. Burada Yaxın və Orta Şərqi nəhəng Azərbaycan şəhərlərindən biri olmuş Bərdə şəhərindən, «Bərdəi» təxəllüsü ilə ərəbcə yazan Azərbaycanlı ədib və şairlər nəslindən, eyni zamanda onlar haqqında dəyərli ərəb mənbələri göstərilir. Məqalədə həmçinin orta əsr ərəb

ədəbiyyatının mərhələləri sərh edilir və bu mərhələlərin Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti ilə əlaqələndirməsi aparılır.

Acar sözlər: ərəb ədəbiyyatı, Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti, ərəbdilli ədiblər, “məvali” şairlər, ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatı.

Ключевые слова: арабская литература, литературно-культурная среда Карабаха, арабоязычные писатели, поэты «мавали», арабоязычная азербайджанская литература.

Key words: Arabic literature, Garabakh literary and cultural environment, Arabic-speaking writers, "Mavali" poets, Arabic-speaking Azerbaijani literature.

Azərbaycan xalqının yaratdığı zəngin mədəniyyət xəzinəsində Qarabağ ədəbi-mədəni mühitinin özünəməxsus yeri vardır. Tarixi mənbələrdə “Qarabağ” sözünün Azərbaycan dilində “Qara” və “bağ” sözlərinin birləşməsindən yarandığı göstərilir. İki türk sözünün birləşməsindən yaranan Qarabağ toponimi yazılı mənbə kimi ilk dəfə 1284-cü ildə Fəzullah Rəşidəddinin “Cami-ət-təvarix” əsərində öz əksini tapmışdır.

Orta və son orta əsrlər Azərbaycanda İslam dininin yayılması və ərəbdilli ədəbiyyatın inkişafına təsadüf edir. Bu dövrdə yeni bir mərhələyə qədəm qoyulur, belə ki, VII əsrdən başlayaraq ərəblər Azərbaycanı işğal edir və İslamaqədərki mədəniyyətin bütün nişanələrini məhv edir, öz dillərini və dinlərini qəbul etdirir, o dövrdə Qədim Azərbaycan ərazisində təşəkkül tapmış alban və pəhləvi əlifbalı qadağan edilir, ərəb dilini tədris etmək üçün mədrəsələr açılır, təlim-tərbiyə işləri ərəb dilində, qeydlər isə kufi əlifbası ilə aparılır.

Beləliklə, Azərbaycanda İslam dini qəbul edildikdən sonra ərəb dili hakim dilə çevrilir. Ərəb Xilafəti tərkibində yaşayan müxtəlif xalqlar arasında əsas ünsiyyət vasitəsi kimi ərəb dili qəbul olunur. Bütün əsərlər bu dildə yazılır, bu dildə yayılır, bu dilin vasitəsilə ümummüsəlman xarakteri alır. Fransız şərqşünası Qustan Löbenin dediyi kimi, “Latın dili orta əsrlərdə Avropada necə yayılmışdısa, ərəb dili də müsəlman xalqları arasında elə intişar tapmışdı”. Bu hal ədəbiyyatda daha qabarıq şəkildə özünü göstərirdi. Orta Asiya, Zaqafqaziya, İran xalqları nümayəndələri ərəb dilində yazır, nəticədə, bu dildə ümummüsəlman mədəniyyəti meydana gəlirdi. İsveçrə şərqşünası Adam Mets yazırdı ki, “Ərəbdilli orta əsrlər ədəbiyyatı müxtəlif xalqların birgə yaratdığı, inkişaf etdirdiyi və formalaşdırdığı mədəni irsdir” [1, s.5]. Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bu dövrdə yaranmış klassik ərəbdilli ədəbiyyata bir xalqın irsi kimi baxmaq, onu bir xalqa məxsus ədəbi proses kimi tədqiq etmək olmaz. Bu irsi müxtəlif xalqlar, millətlər yaratmışlar ki, onlardan da biri Azərbaycan xalqıdır. Bu dövrdə istər Şimali, istərsə də Cənubi Azərbaycanda ərəbcə yazan, lakin yazdıqlarında milli ənənələrə sadıq qalan görkəmli ədəbi nümayəndələr olmuşdur. Burada Urmiya, Təbriz, Ərdəbil, Marağa, Bakı, Bərdə, Gəncə, Mərənd, Beyləqan, Naxçıvan və s. Azərbaycan şəhərlərindən çıxan görkəmli mütəfəkkirləri qeyd etmək lazımdır.

Elmi tədqiqatımız Qarabağ mədəni mühitinə həsr olunduğu üçün orta əsrlərdə Qarabağ ərazisi, burada inkişaf etmiş Bərdə, Beyləqan, Tərtər kimi şəhərlərdə zəngin ədəbi-mədəni mühitin formalaşması haqqında məlumat toplamaqdır. Qeyd edək ki, tədqiq olunan dövrdə ərəb xəlifəsinin bu əraziləri özünə tabe etdiyi zamandan ədəbiyyat sahəsində xüsusi intibah dövrünü yaşayan şəhərlərdən biri, bəlkə də birincisi Bərdə şəhəri olmuşdur.

Bərdə - Cənubi Qafqazda, qədim və beynəlxalq ticarət yollarının kəsişdiyi yerdə yerləşmiş, Qarabağın iqtisadi, siyasi və mədəni həyatında mühüm rol oynamışdır. Bərdə orta əsrlərdə, mənbələrin dili ilə desək, “Arranın anası” olmuşdur. Ərəb mənbələrində indiki Cənubi Azərbaycan “Azərbaycan”, Şimali Azərbaycan isə “Arran” (Albaniya) adlandırılmışdır. Ərəb işğalına qədər Arran tarixini qələmə alan Musa Kalankatlı “Albaniya tarixi” əsərində Albaniyanın öz dövründən əvvəlki hökmdarlarını xatırlayaraq ölkənin Bərdə şəhərini mərkəz kimi əks etdirmişdir. Akademik V.V.Bartolda görə də Arranın, habelə bütün Qafqazın ən mühüm şəhəri olan Bərdə artıq ərəblərin hakimiyyəti dövründə Qafqazdakı bütün ticarət yollarının burada keçirdikləri ticarət əməliyyatlarının qovşağı, şimalla tranzit ticarətinin əsas mərkəzi şəhəri idi.

AMEA-nın Tarix İnstitutunun professoru Qasım Hacıyevin “Bərdə şəhərinin tarixi” adlı monoqrafiyasında orta əsrlər Azərbaycanın siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzi – paytaxtı olmuş Bərdə haqqında geniş tədqiqat işi aparılıb və buradan aydın olunub ki, Bərdə orta əsrlərdə Yaxın və Orta Şərqi nəhəng Azərbaycan şəhərlərindən biri olmuş, şəhər müxtəlif dövrlərdə Firuzabad, Partav, Bərdə, nəhayət, Bərdə adlandırılmışdır.

Bərdənin adı ulu dastanımız “Kitabi - Dədə Qorqud” əsərində də çəkilir. Doqquzuncu Oğuznamədə deyilir: “...Qorqud Begil adında bəyi razı saldı, özü ona qılınç verdi, barmağına qolçaq taxdı, əmr etdi, cəsur at gətirdilər, onun yurtunu çıxardı və bəyi Bərdə və Gəncəyə göndərdi ki, oğuz ilini qorusun” [3, s.24].

Dahi şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvi məşhur «İskəndərnamə» poemasında Bərdəni Harun adlandırır:

Harun (Hurum) adlanırdı bu yurd hər yerdə,
İndisə adına deyirlər Bərdə.

Maraqlıdır ki, Nizami Gəncəvidən başqa heç kim Bərdənin «Harun» adlandırıldığını qeyd etmir. Bununla belə, o da çox maraqlıdır ki, XVIII əsrdə tərtib olunmuş “Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri” ndə Bərdə nahiyəsinin kəndləri sırasında “Harun” adlı kəndin adı çəkilir. Həmin kəndin Tərtər çayının kənarında yerləşdiyi, eyni zamanda orada yaşayış olmadığı bildirilir [3, s.26].

Ərəblərin işğalından sonra artıq VII əsrin sonundan ərəb dili Azərbaycanda hakim mövqə tutmağa başlayır. Ərəblər tərəfindən əsir alınmış bir sıra azərbaycanlı şairlər də öz qələmlərini ərəb dilində sınağa məcbur qalmışlar, hətta ərəbləri belə heyratə salan kamil sənət nümunələri yaratmışlar. Orta əsrlərdə Bərdədə doğulmuş, öz fəaliyyətləri, əsərləri ilə Yaxın və Orta Şərq ölkələrində tanınmış “Bərdə” təxəllüslü böyük alimlər nəslə yetişmişdir. Onlardan bir çoxu Azərbaycan və müsəlman dünyasının böyük elm mərkəzlərində dini və dünyəvi təhsil almış, bir çox ölkələrdə fəaliyyət göstərmişlər. Bu alimlərin arasında riyaziyyatçı, mühəndis, təbib, tarixçi, filosof, hüquqşünas, şair, hədisçi, natiq, münəccim və siyasi xadimlər olmuşdur.

Bildiyimiz kimi, ərəb ədəbiyyatı dünyanın ən qədim və zəngin ədəbiyyatlarından biridir. Bizə məlum ilk nümunələri İslamdan öncə V-VI əsrlərdə Ərəbistan yarımadasında yaranan bu ədəbiyyat İslamın yaranmasından sonra İspaniyadan tutmuş Çin və Hindistan sərhədlərinə qədər böyük bir ərazidə yayılmış, inkişaf etmiş və öz mahiyyətini dəyişib ümummüsəlman ədəbiyyatı xarakteri kəsb etmişdir. Ərəb ədəbiyyatının dünya xalqlarının ədəbiyyatına böyük təsiri olmuşdur. Beləliklə, ilk baxışda bir xalqın mədəni irsi kimi nəzərə çarpan ərəb ədəbiyyatı və mədəniyyəti böyük əraziləri və müxtəlif milli-mədəni resursları əhatə edən möhtəşəm bir mədəni hadisədir. Bu ədəbiyyatın öyrənilməsi üçün inkişaf mərhələlərini bilmək, ərəbcə yazmış Azərbaycanlı, o cümlədən Qarabağın şair və ədiblərinin ərəb mədəniyyətinin inkişaf prosesində hər hansı mərhələlərdə iştirakı, yeri və rolu araşdırılmalıdır. Görkəmli şərqşünas alim Aida Qasimovanın dəyərli elmi-tədqiqat işi olan “Ərəb ədəbiyyatı V-XIII əsrlər” kitabında qeyd olunur ki, ərəb ədəbiyyatı öz növbəsində üç mərhələyə bölünür: birinci mərhələ - son antik dövr - Cahiliyyət dövrü, ikinci və mühüm mərhələ - İlkin İslam və Əməvilər dövrü, üçüncü mərhələsi - Abbasilər dövrüdür, dördüncü mərhələsi isə - Dürğunluq dövrüdür [2, s.5].

Birinci mərhələ - son antik dövr, bu ədəbiyyata Cahiliyyət dövrü deyilir. Ərəb ədəbiyyatının uzun əsrlər boyu etalon bildiyi bir çox nümunələr – qəsidə, qitə, rəcəz-urcuzə kimi şeir formaları, ərüz və qəfiyə sistemi, mədhiyyə, fəxriyyə, həcv, mərsiyə, qəzəl, vəsf, zuhdiyyə, xəməriyyə, hikmət, dəriyyat və s. kimi janrları məhz bu dövrdə yaranmışdır. Tarixi VII əsrə qədər gedib çıxan bu dövrdə klassik ərəb ədəbiyyatında fars və türk ədəbiyyatlarında geniş yayılmış epik poemalara –məsnəvilərə rast gəlinmir [2, s. 6]

Bu dövrdə Qarabağ ərazisinin də daxil olduğu Şimali Azərbaycan Albaniya dövlətinin tərkibində idi. Qarabağ tarixinin mühüm bir dövrü (VII əsr) Mehranilər sülaləsinin

hakimiyyəti ilə bağlıdır. Sasanilər imperiyasının bir hissəsi olan Azərbaycan (Cənubi Azərbaycan) ərəblər tərəfindən işğal edildiyi zaman, Azərbaycanın şimalında (Albaniyada) Mehranilər nəslinin idarə etdiyi müstəqil dövlət var idi. O dövrün ədəbi-mədəni mühiti haqqında zamanəmizə çatan Mehranın nəslindən olan Alban şahı Varaz Qriqorun oğlu Cavanşirin qətlə yetirilməsinə həsr olunmuş alban şairi Dəvdəkin 681-ci ildə mərsiyyə-poema olmuşdur. Bu mərsiyə yüksək üslubda, böyük bir bədii keyfiyyətlərlə zəngindir və mərsiyə ərəb istilasından əvvəlki dövr Azərbaycan ədəbiyyatının “yeganə yadigarı” hesab edilir. Alban tarixçisi Musa Kalankaytıklunun “Alban tarixi” kitabı da tarixi hadisələrlə zəngin bu dövrü tam dəqiqliyi ilə təsvir edən mənbə hesab edilir. Bu dövrdə hələ ərəb ədəbiyyatının Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti ilə əlaqəsi yox idi, belə ki, yazılar alban və pəhləvi əlifbaları ilə yazılırdı.

Ərəb ədəbiyyatının ikinci mərhələsi - İlkin İslam və Əməvilər dövrüdür. İlkin İslam dövrünün ən möhtəşəm nümunələri müqəddəs Qur'an və hədislərdir. Qur'an-i Kərimin nəinki ərəb, ümumiyyətlə, müsəlman elm, mədəniyyət və ədəbiyyatına göstərdiyi böyük təsiri sözlə ifadə etmək çətindir. Əməvilər dövrü VII - VIII əsrlərə təsadüf edir. [2, s.7]

VII əsrin ikinci yarısından başlayaraq Azərbaycanda, o cümlədən də Qarabağda əhalinin İslamı qəbul etdikdən sonra qərarlaşıb. Doğrudur, ərəb dili bütün Azərbaycanın əqli və mədəni həyatına dərhal daxil olmayıb. O, tədricən dini və siyasi bir dil kimi yayılıb, müəyyən vaxt keçdikdən sonra elmi və ədəbi əsərlərin dili kimi qərarlaşıb. Məhz bu dövrdə - ərəb dili Azərbaycanda hakim mövqə tutmazdan əvvəl ərəblər tərəfindən əsir alınmış bir sıra azərbaycanlı şairlər ərəbcə yazmağa başlamışlar və hətta ərəbləri belə heyrətə salan kamil sənət nümunələri yaratmışlar. Onlar “məvali” adlanan şairlər idi. İbn Qüteybə-əd-Dinavəri özünün “Kitab-əş-şer və ş-şüəra” adlı məşhur kitabında Əbu-l-Yəqzana əsaslanaraq yazır: “Mədinədə məvalilərdən elə bir şair yoxdur ki, o, əslən Azərbaycandan olmasın”. Burada İbn Qüteybə İsmayıl ibn Yəsar və onun qardaşının, Musa Şəhəvatin və Əbu-l Abbasın adını çəkmişdir. Onun göstərdiyi bu şairlər VII əsrin sonları və VIII əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaratmışlar.

“Məvali” sözünün mənası “yaxın olmaq, hər kəsin ardınca getmək, ona qoşulmaq” deməkdir və bu ad islamdan əvvəl və islamın ilk dövrlərində əsir tutularaq müsəlmanlığı qəbul etmiş, yaxud da ərəblərin içərisində yaşayan və könüllü surətdə yeni dinin bayrağı altına keçən qeyri-ərəblərə verilirdi. Təkəbbürlü ərəblər arasında məvalilərə qarşı təkəbbür, lovğalıq, nifrət vardı. Lakin Məhəmməd Peyğəmbər, Həzrət Əli yanında məvalilər xüsusi hörmətə malik idilər. Onları bəzən ərəblərdən üstün tuturdular [1, s.35].

Beləliklə, bu dövrdə ərəb dilinin həm rəsmi, həm də elmi-ədəbi dilə çevrilməsi nəticəsində yerli əhali içərisindən bu dildə yazan və ərəb ədəbiyyatı ənənələrini kamilliklə mənimsəyən şair və yazıçılar çıxmışdır. Müxtəlif elmlər sahəsində, xüsusən ilahiyyat, fiqh və hədis sahələrində azərbaycanlıların səsi daha qüvvətlə eşidilməyə başlanmışdır.

VII-VIII əsrlərdə yaşayıb yaratmış bu yüksək şairlər, təfəkkür sahibləri -azərbaycanlı məvali şairlər ərəbdilli poeziyanın inkişafına xeyli köməklik göstərsələr də, eyni zamanda öz xalqının bədii və fəlsəfi təfəkkürü ilə də bağlı olmuşlar. Məvali şairlərin yaradıcılığını təhlil edən M.Mahmudov da belə nəticəyə gəlmişdi ki, Azərbaycan xalqının həmin dövrdəki bədii təfəkkürü digər müsəlman xalqlarının mədəni səviyyəsindən heç də geri qalmamış, bir çox millətlərin birgə səyi nəticəsində meydana gəlmiş ərəbdilli poeziyanın yeni keyfiyyətlər kəsb etməsində, forma və məzmunca dərinləşməsində, ictimai və siyasi həyata dərindən nüfuz etməsində öz faydasını əsirgəməmişdir. Azərbaycanlı ruhu, azərbaycanlı təfəkkürü, azərbaycanlı zövqü ərəbdilli ədəbiyyata daxil olaraq bu ədəbiyyatın mövzuca genişlənməsinin əsas amillərindən birinə çevrilmişdir.

Ərəb ədəbiyyatının üçüncü mühüm mərhələsi Abbasilər dövrü ədəbiyyatıdır. Bu dövr Abbasilər hakimiyyətinin ilkin mərhələsindən, təxminən 750-ci ildən başlayaraq - XII əsrin sonlarınaq davam etmişdir.

XI əsrin əvvəllərində Əbu Mənsur Əs-Səalibi X əsr ərəbdilli Azərbaycan şairləri haqqında qiymətli məlumatlar verir. Ondan az sonra isə Əbu-l-Həsən əl-Bəxərzi öz məcmuəsində ərəbdilli Azərbaycan şairlərinə ayrıca bölmə ayırır. Bir sıra görkəmli azərbaycanlı ədiblər - Xətib Təbrizi, Eyn əl-Qurat, Yusif Xoylu, Şihabəddin Sührəvərdi və digərləri bütün ərəb dünyasında tanınaraq Şərqi elm inkişafına güclü təsir göstərmişlər. Bu dövrdə bütün Xilafət ərazisində, o cümlədən Azərbaycanda, Qarabağda zəngin kitabxanalar yaranır, ədəbi və elmi məclislər təşkil olunur, dini mübahisələr edilir, ümumiyyətlə, ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatı təbii hala çevrilir [1, s.15].

Dördüncü mərhələ - Dürğunluq dövrü Abbasilər ədəbiyyatının III mərhələsindən sonra başlayıb və XVIII əsrin sonlarına qədər davam etmişdir. Bu dövrdə ərəb ədəbiyyatı və mədəniyyətin tənəzzülünü ərəb dünyasının Səlcuqlılardan başlayaraq türk ağalığı altına düşməsi ilə izah edirlər. Bildiyimiz kimi, müsəlman dünyasında ədəbiyyatın inkişafı prosesində ərəb, fars və türk ədəbiyyatlarının çiçəklənmə dövrü ardıcıl şəkildə bir-birini əvəz etmişdir. Əvvəl ərəb ədəbiyyatı inkişaf etmiş, sonra ədəbi arenada farsdilli ədəbiyyat ərəb ədəbiyyatını üstələmiş, daha sonra isə türkdilli ədəbiyyat çiçəklənmişdir. Azərbaycanda ərəbdilli ədəbiyyatın inkişafı XIII əsrin sonuna qədər davam etmişdir [2, s.9].

Ərəbdilli Azərbaycan mədəniyyətini məşhur tarixçi, filoloq, mühəddis Əbu-Səid Əbdülkərim ibn Məhəmməd əs-Səmaninin (1113-1167) "Kitab əl-ənsab" ("Nəsəblər kitabı") əsəri olmadan izləmək mümkün deyildir. Bu əsər Qərbdə İspaniyadan tutmuş Şərqdə Çinə qədər orta əsr müsəlman dünyasının bütün regionlarını özündə əhatə edir, Azərbaycan da bu ölkələr sırasındadır. Əsər Azərbaycanın tarixi, coğrafiyası ilə yanaşı azərbaycanlı mühəddis, ədib, şair, dilçi və digər yaradıcı insanları haqqında maraqlı məlumatları özündə ehtiva edir. Əsər ona görə daha qiymətli mənbə sayılır ki, buraya əs-Səmani təkcə öz şəxsi məlumatlarını deyil, digər orta əsr mənbələrini də daxil etmişdir. Təəssüf ki, bu mənbələrdən çoxu ya dövrümüzə qədər çatmamış, ya da yalnız adları gəlib çatmışdır. Əs-Səmani Azərbaycana aid bölməni yazarkən yeddi dəfə Əbu Bəkr Əhməd ibn Əli əl-Xətib əl-Bağdadinin "Tərxib Bağdadi" ("Bağdad tarixi") əsərinə müraciət etmişdir. Bu da təsadüfi deyildir, çünki Xətib Bağdadi öz əsərində XI əsrin I yarısına qədərki görkəmli alimlərin hamısından, o cümlədən azərbaycanlılardan da bəhs etmişdir [4, s. 267].

Professor M. Mahmudovun "Ərəbcə yazmış azərbaycanlı şair və ədiblər (VII-XII əsrlər)" kitabında qeyd olunur ki, X əsr Qarabağ ərazisində yerləşən şəhərlərdən Bərdə intibah dövrünü yaşayırdı. Orta əsrlərdə Bərdədə doğulmuş, öz fəaliyyətləri, əsərləri ilə Yaxın və Orta Şərq ölkələrində tanınmış «Bərdə» təxəllüslü böyük alimlər nəsli olmuşdur. Onlar Bərdədə və müsəlman dünyasının böyük elm mərkəzlərində dini və dünyəvi təhsil almış, Azərbaycanda, həmçinin müsəlman dünyasının bir çox ölkələrində fəaliyyət göstərmişlər. Bərdəli alimlərin arasında riyaziyyatçı, mühəndis, təbib, tarixçi, filosof, hüquqşünas, şair, hədisçi, natiq, münəccim və siyasi xadimlər olmuşdur. Onlardan X əsrdə Bərdədə yaşayıb-yaratmış, ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılarından olmuş Əbu Bəkir Əhrazəd əl-Bərdəi, Məkki ibn Əhməd Bərdəi, Xətib Bağdadi Məhəmməd Əl-Bərdəi, Əhməd ibn əl-Hüseyn Əbu Səid əl Bərdəi, Əbu Əli əl-Bərdəi, Səid ibn əl-Qasim əl Bərdəi, Əbu Səd ibn Yəhya əl-Bərdəi təkcə Azərbaycanda deyil, bütün İslam dünyasında məşhur alimlərdən və dövrünün filosof şairlərindən olmuşlar.

Professor Qasım Hacıyev "Bərdə şəhərinin tarixi" adlı monoqrafiyasında digər Bərdəli alimlər haqqında da geniş məlumat verib, bunlardan Əbu Səid Əhməd ibn Hüseyn Bərdəi, Məhəmməd ibn Zeyd Bərdəi, Əbu Bəkr Məhəmməd ibn Yəhya Hilali əl-Bərdəi, Səid ibn Əmr Əbu Osman əl-Əzdi əl-Bərdəi, Əhməd ibn Ömər Əbu-l-Həsən əl-Bərdəi, Əbu Bəkr Əhməd ibn Harun Bərdici əl-Bərdəi, Əbu Bəkr Əbdü-l-Əziz ibn Həsən Bərdəi, Məhəmməd ibn Xəlil Bərdəi, Əbu Əli Hüseyn ibn Süfvan ibn İshaq ibn İbrahim Bərdəi, Əli ibn Əbdü-l-Əziz Bərdəi, Əbu Bəkr Məhəmməd ibn Abdullah Bərdəi, Şeyx İbrahim ibn Şihabəddin Gülşəni

Bərdəi, Mühyiddin Məhəmməd əl-Bərdəi, Məhəmməd ibn Zeyd ibn Yədəhdəvayh əl-Heysəm əl-Bərdəi, Sədullah əl-Bərdəi, Qazi Məhiyəddin Bərdəini qeyd etmək olar [3, s.188].

Qeyd etmək vacibdir ki, İslamı qəbul etmiş bütün xalqlar kimi o zaman dini-etnik anlamı ümumi "müsəlman" məfhumu ilə birləşmiş azərbaycanlılar da IX əsrin ortaları - X əsrlərdə tərəqqi, X-XII əsrlərdə çiçəklənmə dövrünü keçirən müsəlman mədəniyyətinin inkişafı prosesində yaxından iştirak etmişlər. Ərəb Şərqinin mədəni mərkəzləri olan Bağdad, Kufə, Bəsrə, Dəməşq, Qahirə və başqa şəhərlərə təhsil almaq üçün çoxlu azərbaycanlı gedirdi. Bu prosesdə Qarabağın tək Bərdə şəhərindən 30-a yaxın şair və alimlər də Qoca Şərqin möhtəşəm elm mərkəzlərinə getmiş, nüfuzlu mədrəsələrdə təhsil almışlar.

Ərəb mənbələrində görkəmli Bərdəlilər haqqında dəyərli məlumatlar verilib. Onlardan ilk bibliografik məlumat mənbəyi olan "Əlfihristi" (göstərici) əsərinin müəllifi milliyyətə ərəb olan Məhəmməd İbn İsaq Ən-Nədim Əl-Vərraq Əl-Bağdadini qeyd etmək olar. V.V. Bartoldun fikrincə, əlNədiminin bu əsəri "İslamın ilk dörd əsrinin ədəbiyyatı və elmi haqqında daim əsas məlumat mənbəyi olaraq qalacaqdır" [5, səh.17]. O, görkəmli adamların həyatını özünün əsərində təsvir etmiş və həmin əsərdə bir çox Bərdəli alimlər haqqında xeyli məlumat vermişdir. Məsələn, İbn ən-Nədim (936-995) xaricilərin görkəmli azərbaycanlı nümayəndələrindən Əbubəkr Məhəmməd əl-Bərdəi haqqında məlumat vermişdir:

"Əbubəkr əl-Bərdəini (adı Məhəmməd ibn Abdulladır) 340-cı (951-952) ildə gördüm; mənimlə etdiyi ünsiyyətdə mütəzili təliminə mənsubiyyəti aydınlaşdı. O, xaricilərdən olub, onların fəqihlərindən idi". Mütəfəkkir təxminən 350-ci (961) ildə vəfat etmişdir. İbn ən-Nədim Əbubəkr Məhəmməd əl-Bərdəinin on dörd traktatının adını çəkmişdir: "Kitab əl-mürşid fi-l-fiqh" ("Fiqhə dair düzgün yol göstərən kitab"), "Kitab ər-rədd ələ əl-muxalifin fi-l-fiqh" ("Fiqhə dair müxaliflərə cavabkitabı"), "Kitab təzkirət əl-ğərib fi-l-fiqh" ("Qəribin fiqhə dair yaddaş kitabı"), "Kitab ət-təbəssür li-l-mütəallimin" ("Öyrənənlər üçün düşüncə kitabı"), "Kitab əlihticac ələ əl-muxalifin" ("Muxaliflərə qarşı etiraz kitabı"), "Kitab əl-cami fi üsuləlfiqh" ("Fiqhın əsaslarına dair toplu"), "Kitab əd-dua" ("Dua kitabı"), "Kitab ənnasix və-l-mənsux fi-l-Quran" ("Quranda əvəz edən və əvəz olunan ayələrhaqqında kitab"), "Kitab əs-sünnə və-l-cəmaa" ("Sünnə və yekdillik kitabı"), "Kitab əl-imamə" ("İmamətə dair kitab"), "Kitab nəqd kitab İbn ər-Ravəndi fi-limamə" ("İbn ər-Ravəndinin imamətə dair kitabına tənqid kitabı"), "Kitab təhrim əl-muskir" ("Məstədici maddəni qadağan etmək haqqında kitab"), "Kitab ər-rədd mən qalə bi-l-muta" ("Siqəni təsdiqləyəne cavab kitabı"), "Kitab əl-iman və-nnüzur" ("İman və vəd kitabı") [1, s.14].

Məhşur Bərdəlilərdən biri də Əbubəkr Əhməd ibn Harun əl-Bərdicidir.

Bərdənin 14 fərsəxliyində yerləşən Bərdic şəhərində anadan olmuş Əbubəkr Əhməd ibn Harun əl-Bərdici doğma yurdunda dövrünün zəruri biliklərinə yiyələndikdən sonra müxtəlif yerlərə - İran, İraq, Suriya, Misir, Əlcəzir, Hicaz və başqa ölkələrə səyahətlər etmiş, təhsilini artırmışdır. Mənbələrin verdiyi məlumata görə o, sakın olduğu yerlərdə həm öyrənir, həm də öyrədirmiş. Əhməd əl-Bərdici nüfuzlu müəllim sayılarda hələ iyirmi beş yaşı tamam deyilmiş. Bir tarixçi yazır: Əbu Əmr əl-Müstəmlinin xəttində oxudum ki, o, Əhməd ibn Harun əl-Bərdicini 255 (869)-ci ildə Zəhli məscidində dinləmişdir. Əhməd əl-Bərdicinin yaradıcılığı dini ideologiyaya həsr olunmuşdur. Əbülhəsən əd-Darəqütni (918-995) onu "hədis dayaqlarından biri" sayıb, "inanılmış", "nüfuz sahibi" adlandırmışdır. Xətib əl-Bağdadi (1002-1071) və Əbu Səd əs-Səmani (1113-1167) onun haqqında "fəzilətli", "zəkali" və "hafiz" (Quranı əzbər bilən) sözlərini işlətmişlər. İbn əl-İmad əl-Hənbəli (öl. 1078) yazır ki, Əhməd əl-Bərdici "axırıncı nüfuz sahiblərindən və dünya alimlərinin məşhurlarından idi". Başqa mənbələrdə isə o, "təzkibedilməz nüfuz sahibi", "müsəlman hüququnu dərinlən bilən" alim kimi təqdim olunur. Tarixi mənbələrdə Əhməd əl-Bərdicinin əsərlərindən üçü haqqında xüsusi məlumat verilir: "Mən rəvaan in-Nəbi (s) fi-l-kəbair" ("Böyük günah barədə Peyğəmbər əleyhissəlamın sözlərini nəql edənlər"), "Mərifət əl-müttəsil min əl-hədis və-l-mursəlvə-l-məqtu və bəyan at-turuq as-sahiha" ("Hədis, mürsəl və məqtudan ayrılmamışın idrakı və

düzgün yolların bəyanı") və "Təbəqat əl-əsmə əl-müfrədə min əs-sahabəva-t-tabiin və əshab əl-hədis" ("Əshablar, ardıcılar və hədis müəlliflərindən nadiradların təbəqələri"). Bunlardan axırıncı əsər daha məşhurdur. Bu əsər uzun müddət islam ideoloqlarının marağında olmuşdur. İbn Bukeyr əl-Bağdadi (938-998) ona şərh və kiçik əlavələr verməklə özünün "Nəqdtəbəqat əl-əsmə əl-müfrədə" ("Nadir adların təbəqələrinin tənqidi") traktatını qələmə almış, bir sıra hüquqşünas, ilahiyyatçı alimlər ilk mənbə kimi ondan geniş bəhrələnmişlər.

Beləliklə, orta əsr Qarabağ ədəbi-mədəni mühitinin formalaşmasında Bərdə şəhəri və oradan çıxan məşhur Bərdailərin böyük rolu olmuşdur. Onların nəinki Azərbaycanda, eyni zamanda Şərq ərəb mədəniyyətinin formalaşmasında, bütöv müsəlman ədəbiyyatının inkişafında tutduqları mövqe danılmazdır. Ərəb ədəbiyyatının mühüm mərhələsi olan Abbasilər dövründə Azərbaycanda ərəbdilli ədəbiyyat böyük vüsət tapmışdır ki, bu dövrdə ərəb dilində yazılan külli miqdarda dəyərli əsərlər içərisində azərbaycanlı ədib və şairlər tərəfindən qələmə yüzrlə əsərlər vardır ki, bunların da sırasında Qarabağ ədəbi-mədəni mühitinin formalaşmasında xüsusi rolu olan Bərdə şəhəri və onun yetirmələrinin xüsusi yeri vardır.

Ədəbiyyat

- 1.M.Mahmudov “Ərəbcə yazmış Azərbaycanlı ədib və şairlər VII-XII əsrlər”. Bakı, Şərq-Qərb, 2006.-192s.
- 2.Aida Qasimova “Ərəb ədəbiyyatı V-XIII əsrlər”, Bakı: Elm, 2019
- 3.Qasım Hacıyev “Bərdə şəhəri coğrafi, siyasi və mədəni tarixi”. Bakı, UniPrint, 2008.-250s.
- 4.N.A.Əliyeva “Əs-Səmanın “Kitab Əl-ənsəb” əsərinin Azərbaycan bölməsinin əsas mənbələri”, Tarix və onun problemləri”. – Bakı, №2
- 5.Xeyirbəy Qasimov “Orta əsrlərdə Azərbaycan mədəniyyəti”. Bakı, “Aspoliqraf”, 2008, 448

РОЛЬ ЛИТЕРАТУРНО-КУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ КАРАБАХА В ФОРМИРОВАНИИ И АРАБСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ (VII-XI ВВ.)

Гусейнова Вусале Джабраил, Новрузова Фатима Акиф

Резюме

В статье представлена информация о роли литературно-культурной среды Карабаха в средние века, в распространении Ислама и развитии арабской литературы в Азербайджане, которая считается частью богатой культурной сокровищницы, созданной азербайджанским народом. Здесь говорится о городе Барда, одной из крупнейших азербайджанских городов Ближнего Востока, об азербайджанских писателей и поэтов, писавших на арабском языке под псевдонимом «Бардаи», а также даны арабские источники, где говорится об знаменитых азербайджанцах. В статье также описываются этапы средневековой арабской литературы и связи этих этапов с литературно-культурной средой Карабаха.

ROLE OF THE GARABAKH LITERARY AND CULTURAL ENVIRONMENT IN THE FORMATION OF ARABIC LITERATURE IN AZERBAIJAN (VII-XI CENTURIES)

Huseynova Vusale Jabrail, Novruzova Fatima Akif

Summary

In article was provided information about the role of the literary and cultural environment of Garabakh, which is considered part of the rich cultural treasury created by the Azerbaijani people, in the middle Ages, in the spread of Islam and the development of Arabic literature in Azerbaijan. It shows the city of Barda, one of the largest Azerbaijani cities in the Middle East, the descendants of Azerbaijani writers and poets who wrote in Arabic under the

pen-name "Bardai", as well as valuable Arabic sources about them. In article also commented the stages of medieval Arabic literature and connects these stages with the literary and cultural environment of Garabakh.

Rəyçi: fil.ü.e.d. Ruziyə Quliyeva Zaman qızı

AMEA-Gəncə bölməsi, Azərbaycan ədəbiyyatı 30. 07. 2021-ci il tarixli iclasın 03 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 08 sentyabr 2021-ci il

UOT:81.

AZƏRBAYCAN PAREMIOLOGİYASINDA ƏNƏNƏVİ BAXIŞLAR

İsmaylova Gülnur Nürəddin

Azərbaycan Dillər Universiteti

gulay81@mail.ru

Xülasə: *Məqalənin əsas mövzusu atalar sözlərindən bəhs edir. Qeyd etmək lazımdır ki, paremiologiya sahəsində Azərbaycan dilçiliyinin böyük nailiyyətləri var. Məqalədə göstərilən xüsusiyyətlər atalar sözlərinin kifayət qədər mürəkkəb olduğunu sübut edir. Belə ki, atalar sözləri həm nitq, həm dil, həm də koqnitiv proseslərin nəticəsi kimi formalaşır. Atalar sözləri düsturlaşmış fikirlərdir. Atalar sözlərinin mənşəyi çox qədim olduğundan və məzmunu universal əhəmiyyətə malik olduğundan onları atalar sözü kimi, yəni xalq yaradıcılığı kimi tanıyıırıq.*

Açar sozlər: frazeologiya, dilçilik, paremiologiya, atalar sözləri

Ключевые слова: фразеология, лингвистика, паремияология, пословицы

Key words: phraseology, linguistics, paremiology, proverbs

Frazeologiya müstəqil dilçilik sahəsi kimi təşəkkül tapdığı dövrdən həm rus, həm də Azərbaycan frazeologiyasında atalar sözlərinin statusu bir problem kimi qarşıya qoyulur və öz həllini tapmır. H.Bayramov göstərdiyi kimi, atalar sözləri frazeoloqları geniş və dar yanaşma nümayəndələrinə bölür. H.Bayramov özü “atalar sözlərinin frazeologiyaya aid edilməsinin heç bir elmi əsasları yoxdur” (1, 55) deməklə dar yanaşmanın nümayəndəsi kimi çıxış edir. A.Qurbanov nəinki atalar sözlərini, hətta bədii əsərlərdən sitatları belə frazeologiyaya aid edir (3, 356). Əlbəttə, frazeologiyani bu cür dərk etmə çox geniş yanaşmanı büruzə vermək deməkdir.

Atalar sözlərini frazeoloji vahid hesab edən alimlər bu konstruksiyanın obrazlı olmasından və hazır vəziyyətdə (yəni nitqdə düzəlmədiyini) işlədildiyindən çıxış edirlər. Bu iki amili, məsələn, akademik N.M.Şanski atalar sözlərini dil vahidi hesab etmək üçün kifayət hesab edir (7, 68).

Atalar sözlərini frazeoloji vahid saymayan alimlər konfigurasiya meyarından çıxış edirlər. Onların fikrinə görə, hər bir dil vahidi öz funksiyasını sistem tərəfindən müəyyən olunmuş konfigurasiya çərçivəsində icra edir. Atalar sözləri isə belə konfigurasiya tələb etmir. Bunlar həm struktur, həm də semantik baxımdan müstəqil və tamamdırlar.

Qeyd edək ki, atalar sözlərinə bu iki münasibəti yalnız frazeoloji baxışların təşəkkülü ilə bağlamaq düzgün olmaz. Əslində bu fərqli münasibətlərin kökü daha dərinədir. Fikrimizcə, atalar sözlərini dilə aid etməyən alimlər F. de Sössürün dil təlimindən çıxış edirlər. Bunlar dili yalnız işarələr sistemi və işarələrdən istifadə qaydaları kimi təsəvvür edirlər. Belə baxışlara müvafiq olaraq, hər bir dil vahidi aktual sintaqmatikası ilə seçilir, və, deməli, özü-özlüyündə natamamdır. Yalnız digər dil vahidi ilə (və, beləliklə, sistemlə) vahid konfigurasiya yaratdıqda, bu çərçivədə dil vahidi öz məzmununu ifadə edə bilir və funksiyasını reallaşdırır.